

nineteen sections were allocated. Gregory Porfyrovych's library contains over twenty thousand books and requires professional management.

We call for all who is not indifferent to the legacy of G. P. Kochura, has interest in bibliographic matters, and would help to create an electronic catalog. It will facilitate the work and positively effect on the development of new research.

Key words : *library fund, legacy of G. P. Kochura, description of literature, electronic catalog.*

УДК.821.161.2:801.66/67

Костенко Н.В., д.філол.н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СТРОФІКА Т. Г. ШЕВЧЕНКА ПЕРІОДУ ПЕРШИХ РОКІВ ЗАСЛАННЯ (1847–1850)

У статті вперше в українському віриознавстві розглядається питання про оновлення строфічних форм у ліриці й поемах Т. Шевченка, створених у перші роки заслання (1847-1850).

Ключові слова: *строфіка, римування, силабічні й силабо-тонічні розміри, рівнострофічні й нерівнострофічні моделі.*

Як відомо, перші роки заслання Т. Г. Шевченка (1847–1850), коли він ще мав можливість писати й малювати, став періодом піднесення його творчих сил. Завдані йому моральні й фізичні страждання не тільки не паралізували творчих можливостей, а й навпаки – через спротив обставинам – надали їм більшої потужності й концентрації. У 1847–1848 рр. творча продуктивність Шевченка досягла апогею; за чотири неповних роки ним було написано 121 твір – половину всього поетичного доробку! Відбулося оновлення на всіх рівнях віршування – у метриці, римуванні й строфіці.

Так, уперше у його метриці головний класичний розмір – 4-стопний ямб – постає як монометрична структура (а не як компонент поліметричних творів) і уперше застосовується в ньому рівнострофічна композиція, зразком якої є відомий твір «Садок вишневий коло хати» з поетичного циклу «В казематі» (1847). Твір, у якому використані смислові, композиційні й звукові ефекти наскрізної рими, строфований трьома п'ятивіршами. Перший вірш – «Садок вишневий коло хати» – задає базову риму («хати») для кожної з наступних строф: «Сім'я вечеря коло хати», «Поклала маги коло хати»; три інші рими в кожному з п'ятивіршів римуються між собою. Так утворюється гармонійна,

симетрична строфічна композиція, яка справляє враження дивовижної ясності, прозорості й чистоти. У класичному 4-стопному ямбі виникає унікальна строфічна модель: AbbAb AccAc AddAd (ЖччЖч ЖччЖч Жчч Жч).

Крім рівнострофічної форми, 4-стопний ямб у згаданому циклі впроваджується також у формах вільного римування, що породжує астрофічне розгортання тексту; напр., у вірші «Не кидай матері, казали». Окремі вкраплення наскрізної рими посилюють композиційну завершеність доволі розгорнутого тексту (37 рядків). У творах, менших за обсягом, наскрізні рими утворюють ланки-субстрофи, що обіймаються цілою суперстрофою, напр., у вірші «В неволі тяжко, хоча й волі...» – AbbaAb/CCddCCdd (двохчастинна суперстрофа з 6 і 8 рядків на чотири рими нагадує своєрідний перекинутий сонет). Або у 13-рядковому фінальному творі циклу «Чи ми ще зійдемося знову?» AbAbCCdEEdFFd – двухчастинна суперстрофа на 6 рим. Композиційно-строфічної завершеності надають творам і синтаксичні фігури, зокрема фігура кільця (повтору рядків на початку і в кінці тексту), як напр., у вірші «Мені однаково, чи буду» та ін.

Модель рівнострофічної будови Шевченко застосував і в силабічних віршах циклу «В казематі», напр., у філософському творі «Косар» («Понад полем іде»), де (як і у вірші «Садок вишневий коло хати») знову використана асиметрична форма 5-вірша з оригінальним силабічним візерунком варійованого 14-складовика: 6, 6, 8(4+4); 8(4+4); 5 – aaBBA. Віршова форма стає тут носієм гострої трагічної експресії (косар – міфологема смерті), що відбивається на структурі строфи: пропорційність двох пар рядків 6; 6; 8; 8 порушується останнім коротшим, 5-складовим, ударним рядком, що містить у собі головний смисловий акцент: Стогне та гуде; / Хоч і не проси; / Усе, що даси; / Не мине й царя; / І не пом'яне. Цікаво, що окситонна рима другого 5-вірша «не проси» не знаходить суголосу в межах строфи і переноситься в наступну, третю строфу, тобто виникає своєрідне римо-строфічне перенесення (enjambement), продиктоване не тільки рухом інтонації, а й естетичними завданнями – відтворенням різких і свистячих звуків смертельної коси – алітерацій на «с» – кс, сч, ср, кс, дс: «Косаря уночі / Зострічають сичі. / Тне косар, не спочиває / Й ні на кого не вважає, / Хоч і не проси. // Не благай, не проси, / Не клепає коси. / Чи то пригород, чи город, / Мов бритвою, старий голий / Усе, що даси» [1, 13].

Межі строфованої і нестрофованої силабіки поширюються в циклі за рахунок введення у віршовий репертуар таких, раніше епізодично вживаних розмірів, як 13₈-складовик і 15₈-складовик, обидва з цезурою після 8-го складу, що вказує на їхній зв'язок з 14₈-складовиком. За приклад може слугувати включена у 14₈-складовий контекст вірша «Чого ти ходиш на моги-

лу? пісня-плач героїні, побудована за триколінною схемою 13_8 -складовика: $4+4+5$ – зі змінними клаузулами: дактилічними, жіночими, чоловічими; зокрема на початку ДДЖД: «Широкая, высокая, / Калино моя, / Не водою до схід-сонця / Поливаная і т. д. [1, 9]. Прикладом 15_8 -складовика з чотирьохколінною структурою $4+4+4+3$ є 10-рядковий зачин вірша «Рано-вранці новобранці...», у якому схема неповного римування змінюється на повне: ХАХА → ВВсDDс. Далі силабічні ритми перетікають від 15_8 -складового до традиційного 14_8 -складового вірша, через однорядковий місток 4-стопного ямба, що веде до появи гетерометричної строфи: Я4; 6; 4+4; 6... – «Минули літа, а село / Не перемінилось. / Тільки пустка на край села / Набик похилилась» [1, 12].

Серед силабічних розмірів активізується також декасилабік – 10-складовий вірш двохколінної колядкової структури з парним римуванням $(5+5)2$ – як самостійний, монометричний розмір, – напр., у ліричному творі «NN» («Сонце заходить, гори чорніють...» – 1847), з його плинною двовіршевою строфою (з єдиним розширенням – ВВВ) – ААВВВССDDEEFFGG; і як компонент поліметричної композиції, напр. в поемі «Сон» («Гори мої високії») у 12-рядковому фрагменті «Затих мій сивий, битий тугою...», також із парним двовіршевим упорядкуванням ААВВССDDEEFF.

Розширюється функціонування октосилабіка – 8-складового двоколінного вірша з цезурою після 4 складу $(4+4)$, мистецьки задіяного як у ліричних, так і в епічних творах. Напр., у зачині поеми «Чернець» («У Києві на Подолі»), у якому для 8-складовика поет знаходить 8-віршеву строфу, що повторюється двічі з однаковим першим вступним рядком (своєрідною строфіко-синтаксичною анафорою) і варійованим парним римуванням: $8(4+4)2$ – ААВВСССС АADDEEFF.

Мистецьким зразком ліричного 8-складовика з парним римуванням $(4+4)2$, що переходить у 7-складовий вірш $(4+3)2$ (Ф. Колеса вказує на зв'язок із шумками і козачками – [2, 286] є пісенно-танкова мініатюра «Ой стрічечка до стрічечки» (1847). Про її вишукану художність на віршовому рівні свідчить виразна акцентно-силабічна і синтаксична симетрія в усіх трьох катренах: по два акценти у 2-колінних рядках, по дві анафори – у перших двох строфах: «мережаю», «мережаю», «дивуйтеся», «дивуйтеся», дві епіфори в кінцевих рядках другої і третьої строф: «козаки», козаки/»; подвійний повтор дактилічних клаузул у всіх трьох чотиривіршах, подвійний повтор окситонних рим у другому й третьому чотиривіршах: ДДЖЖ ДДчч ДДчч – А□А□ВВ ССdd EEdd – справжнє словесно-поетичне мереживо!

У 1848 р. Шевченко створює серію чудових силабічних мініатур, у якій випробовує різноманітні ритміко-строфічні моделі народнопісенного походження, часто komponуючи на їх основі оригінальні, нові форми. Серед

строфічних форм переважає катренна, але нерідкі й приклади полістрофії, скажімо, переходу від 2-вірша до 4-вірша. Полістрофія, як правило, супроводжує поліметрію, як, напр., у вірші «Ой пішла я у яр за водою», побудованому на перетіканні 10-складового 2-колінного вірша (4+6)₂ у поділений на 6-складові групи 12₆-складовик і потім у 14₈-складовик; загальна схема (4+6), (6+6), (4+4+6); на рівні строфіки – після графічно не відокремленого початкового двовірша з'являються чотири катрени: AA/BBXX/CCDD/EEEX/FFGG. Зразків такого силабічного варіювання і строфування чимало, напр. у вірші «Ой умер старий батько», де варіюється 14-складовик і поділений на 6-вірші 12-складовик за строфічною схемою XAXABBBV → XCXC.... Або у вірші «Не вернувся із походу...», де 13-складовий вірш переходить у 14-складовий, а в строфіці – один чотиривірш поєднується з трьома тривіршами (увесь текст римований): AbAbCCbDDeFFe.

Однак нерідко поет демонструє і протилежний варіант силабічного впорядкування, побудований на принципі чистої симетрії. Чудовими зразками такої симетрії є, напр., вірш «Утоптала стежечку» з незмінним повтором ритмічного (4+3+3) і строфічного компонування (X□aX□a – з чергуванням дактилічної і чоловічої клаузул – ДчДч): «Утоптала стежечку / Через яр, / Через гору, серденько, / На базар» і т. д. або ліричний вірш «Туман, туман долиною», укладений чистим 8-складовиком – (4+4)₄ – AAAABBBCC... – 16 р.; або колискова пісня «Ой люлі, люлі, моя дитино», з новим розміром (5+5+4), для якого Ф. Колесса не знайшов аналогів у репертуарі народних пісень [2, 292], із суцільним катренним римуванням AbAb....

Більшість із силабічних мініатюр 1848 р. графічно не маркована. Але є і приклади графічного поділу на окремі строфи: на терцети (8(4+4)₂+5 – AabCCb... – у вірші «Породила мене мати» – 24 р.), на катрени (6, 6, 4+4, 6 – aaXa bbXb aaXa – у вірші «Полюбилася я...», 12 р.; або (4+4)₄ – AABVCCBB – у вірші «Та не дай, господи, нікому», 8 р.); на п'ятивірші (4+4)₄ – ABABx CCDDe GGHHe – у романсному творі, що вже виходить за межі народнопісенних стилізацій «І широку долину...»); на семивірші (з варіаціями 8-складовика – (4+4)+4... ABAVCCB – у приспівці «У перетику ходила»; або з варіаціями 9-10 і 8-складовика – (4+5)₃+(4+6)+(4+4)₂+5 – у вірші «Якби мені, мамо, намисто...») та ін.

У монометричному 4-стопному ямбі не спостерігається тенденція до більшої унормованості; навпаки, залишається сталим перенесений з епіки принцип надкатренної, суперстрофічної організації віршового твору, в якому одна або кілька наскрізних рим компонує субстрофи-ланки. Як напр., у вірші «Якби зустрілися ми знову» – Я4 – AbAbCCb/DDeFFeDggD (17 р.). Або у вірші «Огні горять, музика грає» – Я4 – AAbCCbb/DeDeFFe (14 р.).

У поліметричних композиціях у творах 1847-1850 р. 4-стопний ямб увіходить у склад гетероморфних строф, нерідко у мінімальних дозах, як, напр., у зачині вірша «Лічу в неволі дні і ночі» (1-й і 2-й редакціях), де тільки перший рядок ямбічний, а далі йде 14₈-складовий вірш: «Лічу в неволі дні і ночі / І лік забуваю. / О господи, як то важко / Тії дні минають... – Я4 → 6+(4+4)+6...»; фрагменти чотиристопного ямба використані також у кінцівках обох редакцій, але у другій коротшій редакції порівняно з першою його частка збільшується і домінує над 14-складовиком; крім основного, парного римування, задіяна наскрізна рима, що надає ямбічному тексту додаткового строфічного впорядкування.

У рідкісних випадках ефекту гетерометричної строфи поет досягає за собом поєднання ямбічних рядків різної стопності, включаючи у контекст 4-стопного ямба довші або коротші вірші; як, напр., у поліметричній композиції твору «Буває, в неволі іноді згадаю», складеного 12₆-11₆-складовим віршем і 4-стопним ямбом; від 50 рядка: – «Не знаю, як тепер ляхи живуть / З своїми вольними братами. / А ми браталися з ляхами! / Аж поки третій Сигизмوند / З проклятими його ксьондзами / Не роз'єднали нас... Отак / Тело діялося з нами!» [1, 210] – Я5444444 – аВВаВхВ.

Якщо у поліметричних або монометричних текстах втрачається певний порядок у чергуванні рим і запановує принцип безсистемного вільного римування, тоді строфований текст (у повних, неповних чи мішаних формах) переходить в астрофічний, як, напр., у притчевому творі «У бога за дверима лежала сокира», де швидко зміна оповідно-говірних інтонацій (біблійного переказу, приповідки, казки, притчі) і ритмів – від 12₆-складового першого рядка, й одразу 4-стопного ямба у двох наступних рядках, далі до 6-складового – графічно поділеного 12-складовика – і знову до 4-стопного ямба, який у фіналі перетікає у 14₈-складовик) створює враження, принаймні у першій третині твору, хаотичного, химерного розгортання тексту і, отже, сприймається як прояв астрофізму.

Із суто астрофічних, крім стилізацій дум у ліро-епічних творах – баладах «Хустина», «У неділеньку, у святую» та ін., привертає увагу один із фрагментів сатиричної поеми [«Царі»] («Старенька сестро Аполлона»), а саме – короткий неримований 5-вірш (рідкісний випадок білого вірша у Шевченка), у якому імітується билинний стиль: «Не із Литви йде князь сподіваний, / Ще не знаємий, давно жаданий; / А із Києва туром-буйволом / Іде веприщем за Рогнідою / Володимир князь со киянами» [1, 80]. Про імітацію билини свідчить не лише архаїчна лексика, відповідна фразеологія і образність, а й характерний 10-складовий вірш (5+5) з дактилічними клаузулами і дактилічними й чоловічими цезурами. Втім це суто пародійна імітація, оскільки

героїчному тону мови суперечить зображення розбійницьких дій князя Володимира.

Отже, в 1847-1870 рр., у перші роки заслання, Шевченко домігся оновлення як метричного, так і строфічного репертуару ліричних і ліро-епічних творів, використовуючи рівнострофічні (монометричні), нерівнострофічні (моно- і гетерометричні) і астрофічні моделі, що сприяло розширенню меж двох основних у його творчості віршових систем – силабічної і силабо-тонічної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. Том другий. Поезія 1847-1861. – К.: Наукова думка – 1990;
2. Колесса Ф. М. Студії над поетичною творчістю Шевченка // Колесса Ф. М. Фольклористичні праці. – К.: Наукова думка – 1970.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2013

Костенко Н.В., д.філол.н, проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

Строфика Т. Шевченка периода первых годов ссылки

В статье впервые в украинском стиховедении рассматривается вопрос об обновлении строфических форм в лирике и поэмах Т. Шевченко, созданных в первые годы ссылки (1847-1850).

Ключевые слова: строфика, рифмовка, силлабические и силлабо-тонические размеры, равнострофические и неравнострофические модели.

Kostenko N.V., prof.,
Institute of Philology Taras Shevchenko University of Kyiv

The strophic system by Taras Shevchenko on the first years of the exile

In the article for the first time in Ukrainian science the question of the renewal of the strophic system in lyrics and poems by Taras Shevchenko on the first years of the exile is analyzed.

Key words: strophic system, rhyme, syllabic subsystem, syllabic-tonic subsystem, models with the equal and non-equal strophic systems.